

РИТОРИЧНІ СТРАТЕГІЇ ПОЛЕМІКИ У ТРАКТАТІ МИТРОПОЛИТА ВЕЛЯМИНА РУТСЬКОГО «EXAMEN OBRONY, TO IEST ODPIS NA SCRIPT, OBORONA WERIFICATIJ NAZWANY, W KTÓRYM SIĘ ZGROMADZENIE WILENSKIE ZEJŚCIA DUCHA IUSTIFICUIE, ŻE NIE POPADŁO W «SOWITĄ WINĘ», SOBIE ZADANA»

У статті проаналізовано полемічний твір митрополита Веляміна Рутського, написаний у відповідь на «Оборону Верифікації» Мелетія Смотрицького. Трактат унійного богослова порушував низку питань суспільно-церковних відносин першої половини XVII ст., розкритих у цій публікації. Зокрема, висвітлено міркування автора щодо поставлення нової православної ієрархії у 1620 р. патріархом Теофаном, з якої розпочалася нова хвиля релігійної полеміки в українському письменстві. У статті наведено міркування щодо виникнення назви твору, досліджено засоби ведення полеміки автора із опонентом, персвазивні прийоми, історичні джерела, які слугували автору для аргументування думки. Деталізовано риторичні стратегії, застосовані митрополитом Велямином Рутським у творі, як от: розбір помилок у доведенні Мелетія Смотрицького, реінтерпретація богословських джерел, на які покликався супротивник.

Ключові слова: полемічне письменство; церковна унія; Київська митрополія; Папа Римський; Мелетій Смотрицький.

Полемічний доробок митрополита Веляміна Рутського розглянуто М. Грушевським [2, с. 197–298], М. Соловієм [3, с. 271–288] у контексті творчості Мелетія Смотрицького. Разом з тим окремих досліджень, присвячених писанням митрополита Київської церкви в українському літературознавстві недостатньо для розкриття світогляду богослова, художнього стилю його писань. Тому вважаємо **актуальним** дослідження творів Веляміна Рутського в сучасній медієвістиці. **Метою** цієї статті є розкриття змісту твору автора, виявлення застосованих ним риторичних засобів комунікації із православними богословами, історичних джерел.

Полемічний твір «Екзамен Оборони» було надруковано у віленській друкарні Леона Мамонича у 1621 р. як відповідь митр. Веляміна Рутського на твір Мелетія Смотрицького «Оборона Верифікації» [5]. Православний богослов полемізував у згаданому творі із основними твердженнями уніатів, висловленими у трактаті «Подвійна вина». Мелетій Смотрицький уважав метою свого трактату заперечення тверджень митр. Веляміна Рутського про незаконність поставлення церковної ієрархії патріархом Теофаном у 1620 р., а також написання апологетичного коментаря до згадки уніатів щодо його намірів приєднатися до Берестейської унії. Богослов на початку твору художньо змалював кривду, яку завдав митр. Велямин Рутський

православній спільноті «Подвійною виною», охарактеризувавши твір «повним неправди, вигадок, софістичних і саркастичних прийомів» [5, с. 346]. Вочевидь, з такою оцінкою не погоджувався митр. Велямин Рутський, котрий подав відповідь Мелетію Смотрицькому у творі «Екзамен Оборони» [4].

Твір митр. Веляміна Рутського «Екзамен Оборони» складався із передмови до читача, трьох тематичних розділів, які слугували доведенням позиції уніатів щодо взаємодії духовної та світської влади при обранні митрополита, обґрунтуванню законності церковної унії. Можемо припустити, що назва твору «Екзамен Оборони» була пов'язана із тим, що Мелетій Смотрицький у своєму трактаті зауважив «випробування» митр. Велямином Рутським «Верифікації невинності»: «Tak te rzeczy inconcinne, miłościwy y łaskawy czytelniku, ten Redargutor poplotszy, racyie Verificatorowe na *examen* *swoy bierze*, ktoremi on dowodzi, że dostoieństwa duchownego iest podawcą zwierzchność duchowna, a beneficii iest podawcą zwierzchność świętska»; «Z tych pierwszą *Redargutor examiniując* y burząc, uczy Verificatora znać rozność między electią, consecratią y missią» [5, с. 367]. Відштовхуючись від того, що позиція «екзаменатора» підкреслювала перевагу знань над тим, кого випробовують, митр. Велямин Рутський міг використати вислів Мелетія Смотрицького у назві твору «Екзамен Оборони».

Митр. Велямин Рутський у веденні полеміки із Мелетієм Смотрицьким погодився із називанням ним автора «Подвійної вини» – «Redargutor» [5, с. 346], що з латинської мови перекладається як «спростовувач». Для досягнення впливу на читача автор застосував цю назву, пишучи про себе у третій особі однини, що дало йому можливість подати коментар до присутніх ідей твору «Подвійна вина», підкреслити його науковий підхід до обґрунтування думки уніатів, а саме: тлумачення термінів коронного права. Так, на початку першого розділу твору, автор указав на те, що його завданням у «Подвійній вини» було довести переступ православної спільноти права короля Речі Посполитої брати важливу участь в організації церкви. Йшлося насамперед про «презентацію», визначення королем кандидатури митрополита на православні владицтва, яка передувала його церковному посвяченню [4, с. 563]. Зауважимо, що твір «Екзамен Оборони» у своєму звертанні до полеміки у «Подвійній вині», «Верифікації невинності», «Обороні Верифікації», а також цитуванні авторів церковного та світського права становить складний вияв текстового переплетення.

Митр. Велямин Рутський у творі «Екзамен Оборони» побудував полеміку із Мелетієм Смотрицьким головним чином на виявленні та вказівці читачу суперечностей у його доведенні. Для цього автор послуговувався стилістичними можливостями риторичного запитання, утверджуючи думку уніатів. У доведенні вільностей короля опікуватися церковними відносинами, з чим погоджувався і Мелетій Смотрицький, полеміст обстоював залучення праць постатей, котрі займалися збиранням, тлумаченням та кодифікуванням церковних прав. Їхнє розуміння термінів «презентація», «подавання» у церковно-суспільних відносинах було, на думку митр. Веляміна Рутського, визначальним для правової оцінки поставлення нової православної ієрархії в Речі Посполитій, що відбулася без згоди короля. Натомість вільне потрактування установлення юридичних формулювань могло зумовити їхнє суб'єктивне коментування. Зокрема, митр. Велямин Рутський уважав таким твердженням Мелетія Смотрицького про те, що король Речі Посполитої не подавав особу на «бенефіцію», але «бенефіцію» надавав особі, котру йому рекомендували вищі православні достойники. На думку митр. Веляміна Рутського, таке розуміння було особливим, подекуди викривленим, через що виходило за межі європейського контексту церковного і світського права, які доповнювали одне одного в окремих питаннях [4, с. 564].

Одним із дієвих засобів риторичної стратегії твору «Екзамен Оборони» була реінтерпретація історичних джерел, якими послуговувався полеміст-опонент. Йдеться про цитування творів істориків церкви, на які покликався Мелетій Смотрицький, та доведення помилок у тлумаченні їхніх важливих міркувань. Для цього митр. Велямин Рутський подавав широкий історичний контекст написання творів, розповідав про ставлення їхніх авторів до церковних ієрархів, помісних соборів, що відбувалися у той час. Так, митр. Велямин Рутський у творі «Екзамен Оборони» зауважив читачу заперечення обґрунтувань «оборонця» та «ве-

рифікатора»¹ працями французьких каноністів Івона Шартрського та Юрета Гофреда, з якими погоджувалися православні богослови. Митр. Велямин Рутський, пишучи про застосування цього прийому у своїй полеміці, як він метафорично зазначив «зброї» [4, с. 565], вказав на те, що Мелетій Смотрицький допустив помилку в обґрунтуванні терміну канонічного права «*ius patronatus definitiae*», оскільки ототожнював його із світською інвеститурою (*investituris*)², між якими, на думку полеміста, була відмінність. Відсилаючи читача до листування Івона Шартрського із Генріхом, абатом англіканської церкви, полеміст підкреслював критику єпископа Шартра світської інвеститури, хоча й сам він виступав проти надужиття влади Папи Римського та визнавав право світських управителів поставляти васалів на земельні володіння. Окрім того, митр. Велямин Рутський звертав увагу православних богословів на те, що духовна інвеститура – затвердження єпископа в сані церковним ієрархом, функціонувала в Речі Посполитій, проте вона не стосувалася «*ius patronatus*», закріпленого в коронному праві. Натомість це право реалізувалося, твердив полеміст, в участі короля у призначенні митрополита на церковні землі та маєтності – «презентації» навколо якої велася суперечка [4, с. 565]. На підтвердження цієї думки автор увів до тексту розповідь про розгортання боротьби в XI ст. між Папою Римським Григорієм VII із імператором Генріхом IV за інвеституру, яка закінчилася досягненням компромісу, що полягав у введенні прелата³ у сан Папою Римським («духовної інвеститури») та надання імператором права на землеволодіння («світської інвеститури»).

Православна спільнота, котра не погодилася із церковною унією, пов'язувала збереження візантійського обряду в Речі Посполитій із утворенням нової ієрархії, яку поставив патріарх Теофан у 1620 р. Здійснення цього обряду порушило проблематику взаємодії церкви із владою в Речі Посполитій, яка покликана до протистояння імператора із Папою Римським у XI ст. за право розподілу церковних маєтностей і посад. Відлуння цієї суперечки за інвеституру відобразилося в полемічних творах післяунійної доби, одним із завдань яких було здобути підтримку короля Речі Посполитої у цьому питанні. Утім, як Сигізмунд III наприкінці свого правління, так і його наступник Владислав IV не прагнули розсудити сторони конфлікту через військові загрози ззовні та зростання впливу Запорізького козацтва, яке ставало силою доводу управлінського суверенітету православної спільноти. Зусилля дати об'єктивну оцінку православної проблематиці знаходимо у полемічних текстах, митр. Веляміна Рутського та Мелетія Смотрицького. У своїх творах богослови наводили аналогії з минулого на підтвердження своїх міркувань, спонукали мирян до читання історичних джерел. Так, митр. Велямин Рутський рекомендував читачам ознайомитися із працею

¹ Митр. Велямин Рутський називав «оборонцем» автора «Оборони Верифікації».

² Інвеститура – з лат. *investire*, призначення на церковні посади, введення в сан.

³ Прелат – з лат. *praelatus* – поставлений вище; термін, застосований до кардиналів, архієпископів.

італійського церковного історика Цезаря Баронія «*Annales ecclesiastica a Christo nato ad annum 1198*», яка деталізувала проблематику відносин церкви та світської влади в середньовічній Європі та слугувала, на думку автора, орієнтиром у розумінні світської та духовної інвеститури.

Митр. Велямин Рутський у полеміці із православними богословами щодо надання королем церковних бенефіцій у Речі Посполитій уважав одним із присутніх доказів історичний контекст. Зокрема, неперервність застосування цього права державними урядниками, писав полеміст, простежувалась від часу «Київського князівства» [4, с. 567]. Для того, щоб довести необхідність дотримання цієї правової традиції у тогочасній Речі Посполитій, автор указав на свідчення метрик та хронік про те, що грецькі патріархи не посвячували митрополитів на Київську кафедру без згоди князя Руси-України, починаючи від Володимира Ольгердовича (1362–1394), котрий іменував себе «3 Божої ласки князем Київським», до польського короля Владислава IV. Відступ від цієї традиції у випадку поставлення митрополитом Йова Борецького засвідчував, писав полеміст, ігнорування коронного права [4, с. 567]. Натомість твердження Мелетія Смотрицького про випадки надіслання Царгородським патріархом до Києва посвячених ієрархів, митр. Велямин Рутський уважав недостатньо обґрунтованим через те, що історичні джерела могли не зберегти свідчень про поставлення митрополитів як київськими державцями, так і візантійськими цезарями, котрі у такий спосіб розвивали міждержавні відносини [4, с. 567]. Покликаючись до цього усталеного звичаю, митр. Велямин Рутський указував православній спільноті на необхідність застосування його у тогочасній історії Київської церкви, що слугувало підтвердженню легітимності його митрополитування та заперечення посвячення патріарха Теофана [4, с. 567].

Мелетій Смотрицький у творі «Оборона Верифікації» переконував читача у тому, що твір уніатів «Подвійна вина», у якому було звинувачено православних богословів у викривленні думок отців церкви, містив неправдиві слова, чим вводив читача в оману та ускладнював полеміку. Подекуди ці звинувачення Мелетія Смотрицького характеризували усі полемічні писання уніатів. Так, у відповіді на другий розділ «Подвійної вина» читаємо: «*Sokolwiek przez skripta w tey naszey z wami sprawie wydaecie, zawzdy u marnie, u obłudnie, u fałszywie, u podstępnie. Ieśli się też za mądre rozumiecie prze społeczność z kollegiaty, patrzcie, co czynicie: pochłubił się chrzan, że z miodem smaczny, ale posłyszał ia u bez siebie smerde smaczny*» [5, с. 366]. Можемо припустити, що у відповідь на ці інвективи митр. Велямин Рутський у творі «Екзамен оборони» навів читачу приклади зміни Мелетієм Смотрицьким тексту праць уніатів для догідного доведення міркувань православної спільноти. Митр. Велямин Рутський, відмежовуючись від застосування такого способу полеміки уніатами, критикував за це автора «Оборони Верифікації». На думку полеміста, не припустимо змінювати слова іншої особи при цитуванні та необхідно дотримуватися текстуальної точності, уникаючи додавання та віднімання слів: «*ale miał miąc na*

baczeniu, że cytując słowa drugiego, nie trzeba do nich nie przydawać ani ujmować, ale tak położyć, jako są od autora pisane» [4, с. 568]. Окрім вияву негативного ставлення до викривлення тверджень уніатів про бенефіції в «Обороні Верифікації» митр. Велямин Рутський зневажно висловився про свого опонента. Попри те, що на початку твору богослов зауважив читачу свій намір наслідувати у творі-відповіді мудрість Соломона, виявивши поміркованість у коментуванні тверджень опонента, він називав Мелетія Смотрицького обманцем, «корчмарем», а також висміював стилістичні недолатності його польської мови – «рибальську польщизну» [4, с. 568].

Митр. Велямин Рутський у творі «Екзамен Оборони» у полеміці із Мелетієм Смотрицьким щодо користування церковними мастками увів розповідь про Ферраро-Флорентійський собор. Відштовхуючись від підтримки київським митрополитом Ісидором церковної унії у XV ст., полеміст прагнув підкреслити давні спроби на українсько-білоруських землях об'єднати католиків із православними, які попри догматичні відмінності належали до «Божої церкви». Виходячи з цього, Берестейська унія не була випадковістю в Речі Посполитій, а зумовлювалася внутрішніми закономірностями діалогу між обома конфесіями. Митр. Велямин Рутський, покликаючись до давньоукраїнських книг, відтворив читачу вияв можновладців пієтету до католицької церкви в давній Україні. На це, писав полеміст, указували випадки пожертвування православної шляхти на будівництво костелів, які збереглися до того часу. Як бачимо, митр. Велямин Рутський мав намір довести читачу приязне ставлення українців до католицизму від давнього часу. Для того, щоб деталізувати читачу пошанування вчення Західної церкви в Україні, полеміст подав у тексті розповідь про побут православного урядника, котрий не легковажив дотриманням припису своїм служником-католиком не їсти м'ясо в суботу [4, с. 569–570]. Цей приклад визнання вчення латинської церкви, а також спорудження костелів дали можливість митр. Велямину Рутському висловити читачу припущення про те, що українські фундатори могли мати інтенції, щоб православні служителі, для яких вони збудували церкви, перебували у згоді із католиками. Міркування митр. Велямина Рутського про те, що українці були незлостивими до католиків та виявляли повагу до їхнього релігійного вчення, підтверджують миролюбний характер українців. Утім, зауважимо, що згадана толерантність не завжди сприяла націотворчим наслідкам, на що вказувала проблематика асиміляції православних українців у Речі Посполитій у XVII ст.

Митр. Велямин Рутський у полеміці із Мелетієм Смотрицьким щодо церковного права не погоджувався із тим, що апостольські канони та приписи церковних соборів належали одній Східній церкві. На думку полеміста, таке твердження ґрунтувалося на суб'єктивному ставленні до Західної церкви, для якої правотворчими були апостольські канони та вселенські собори. Твердження про історичну спільність обох церков та збереження католиками засад християнського віровчення, полеміст обґрунтував твором учителя Східної церкви Епіфанія, у якому він писав про пильне дотримання церковних канонів католиками [4,

с. 570]. При цьому митр. Велямин Рутський зауважив опоненту своє пошанування, як «правдивого і старожитнього русина», [4, с. 570] духовного спадку отців церкви, яке було одним із присутніх орієнтирів для дотримання істинного християнства та відкинення ересі. Підкреслення відданості Східній церкві, приналежності богослова до українців пов'язано із тим, що Мелетій Смотрицький у творі «Оборона Верифікації» акцентував увагу читача на тому, що полеміст-уніат не був українцем, через що зміщував полеміку у національний контекст. Цим прийомом полеміст створював у читача недовіру до автора «Подвійно вини» як до постаті байдужої до Східної церкви та України, наперед формуючи упереджене ставлення до його суджень. Зокрема Мелетій Смотрицький в «Обороні Верифікації» вмістив такі висловлювання про полеміста-уніата: «у tak się ten malowany Rusin ze swoją cerkwią Ruską obchodzi, iak gdyby nas przed sąd ziemski zapoznawszy, prawem konać chciał Maydeburskim, albo Moskiewskim» [5, с. 364]; «Otoż mamy szczyrość ku nam Rusi tego obłudnego Rusina» [5, с. 363]; «Zapomniał ten Rusin, że z Rusią y o Ruską cerkiew sprawa» [5, с. 365], «płochy to Rusin, Wschodniey wiary wyznawca obłudny» [5, с. 359]; «Porozumiał, iaki ten Redargutor iest, który Wschodniey św. cerkwie praway zwyczaie depce y wiedzieć o nich nie chce, bo się ich w tym swoim scripcie y iedną literą tknąć nie raczył» [5, с. 347]. У відповідь на ці зауваження митр. Велямин Рутський підкреслював читачу спільність для православних і католиків праць отців церкви [4, с. 572]. Це, твердив полеміст, виявляло давню єдність конфесій, а отже давало можливість тлумачити Флорентійську та Берестейську унії проектами відновлення ранньої християнської спільноти, релігійна практика якої ґрунтувалася на дотриманні святоотцівських приписів та вселенських соборів. У цьому контексті автор порушив питання невизнання православними богословами Ферраро-Флорентійського собору як вселенського, що виявлялося у називанні його автором «Верифікації невинності» «собором західної церкви» [4, с. 572]. Утім, у наступному своєму творі «Оборона Верифікації» Мелетій Смотрицький, звертаючись до згаданого собору, назвав його «восьмим генеральним собором» [4, с. 570], що, на думку митр. Велямина Рутського, виявляло погодження православної спільноти із важливістю його рішень для православної церкви. Для того, щоб виразно підкреслити читачу цю суперечність «верифікатора» і «оборонця», митр. Велямин Рутський, застосувавши художній прийом сатири, порівнював визнання Ферраро-Флорентійського собору православним полемістом «генеральним» із відомою біблійною історією про диво пророкування віслюка Валаама на його шляху до царя Валака, про що довідуються із старозавітної Книги Вихід [1, с. 163]. Автор пов'язував зауважену незгідність із зумисним нехтуванням Ферраро-Флорентійського собору православним богословом, про що він розповів читачу, використовуючи влучні вислови – приповідки» [4, с. 571–572].

Митр. Велямин Рутський розвинув міркування над наслідками церковного розколу 1054 р. для православної спільноти у полеміці із Мелетієм Смотрицьким щодо «кафолічності» Церкви Божої. Термін «католицька церква», введений Ігнатієм Богоносцем у 115 р.,

було вжито у християнському богослів'ї для означення просторової, часової універсальності, вселенськості, церкви. Він закріпився за церквою латинського обряду після XI ст. попри те, що атрибути «кафолічної» Церкви поширювалися на християнські спільноти грецького обряду, які називали себе «Східною Вселенською Кафолічною Православною Церквою». Мелетій Смотрицький в «Обороні Верифікації» підкреслював читачеві приналежність православних християн до Вселенської Церкви, не заперечуючи спасіння латинників у своїй «вірі» [4, с. 578]. Натомість митр. Вельмин Рутський не виявляв толерантності у питаннях сотереології та наполягав на спасінні мирян латинського обряду. Така радикальна позиція митр. Велямина Рутського виражала те, що уніати розуміли падіння Царгороду, занепад Київської митрополії, а, можливо, і держави Русі-України, як вияв Божого гніву на Східну церкву, через що вона втратила своє «першородство» та служіння вести людей до спасіння. Не викликає сумнівів, що такий спосіб тлумачення історії Візантії, який виходив із літерального, старозавітного, методу тлумачення біблійного тексту, стояв на заваді подоланню православно-уніатської суперечки. Для доведення цього судження полеміст утворив силогізм, логічний висновок із засновків якого вказував на неприналежність православних мирян до правдивої віри та церкви: «preto, nie jesteście w prawdziwej wierze i w prawdziwej cerkwi» [4, с. 578]. Незгідності між Східною та Західною церквами, митр. Велямин Рутський порівнював із біблійною історією братів Ісава та Якова. Ці персонажі П'ятикнижжя, а також їхня матір Ребека слугували полемісту для ілюстрації напружених відносин Східної і Західної церкви, деталізуючи причини втрати могутності Константинополя. Так, полеміст уважав, що Східна церква уподібнилася Ісаву, котрий втратив першородство і благословення отця Авраама, натомість Західна церква, як молодший син Яків, наслідувала їх. Після розколу 1054 р., продовжував полеміст, християнська спільнота грецького обряду, хоча й історично належала разом з латинниками до Вселенської церкви, позбулася «материнських прав», що виявилось у завоюванні османами Візантії.

Думку митр. Велямина Рутського про те, що віровчення латинників, на відміну від греків, є непомильним доповнюють визначення віри та розповіді про випадки ересі в історії Східної церкви. Твердження Мелетія Смотрицького про аксіому у теології (ex communi sensu theologorum) розрізнити «fides in defectu et fides in excessu»; «defectus fide non utitur, excessus fide abutitur»¹ митр. Велямин Рутський уважав догматичною аберацією «від нового теолога і давнього граматака» [4, с. 579]. Автор твору «Екзамен Оборони», відштовхуючись від міркування опонента, подав обґрунтування істинного віровчення, у якому не було як нестачі, так і надлишку знань тощо. Полеміст спостеріг цю домірність у догматичних положеннях Західної церкви. Натомість застосування зазначених розмежувань у вірі, митр. Велямин Рутський уважав помилковим. На це, твердив богослов, указував текст Послання апостола Якова, а саме: фрагмент, що підкреслював по-

¹ Пер. з лат. «віра в нестачі і віра в надлишку»; «нестача віру не виявляє, надлишок віру марнує».

сутнє значення одного гріха для переступу всього Закону: «Wiara zaś to ma w sobie, wiedle s.Jakuba, choć w jednej szósteczce naruszona będzie, ten, który naruszał, stanie się winnym we wszystkim» [4, с. 579], а також визначення чесноти з погляду філософії як середини між крайніми ступенями чого-небудь: «leden kraj możemy zwać defectem, drugi excessum, a oboje są to vitia. Cnota zawsze zawiera się in medio, to jest we środku, z którego na którą się kolwiek stronę do defectu abo do excessu wychyli, tym samym siłą i imię swe traci a występkiem zostaje» [4, с. 579]. Це судження полеміст підкріпив ілюстрацією християнських добродієв: щедрості, та віри. Так, писав митр. Велямин Рутський, надмірна щедрість не є позитивною властивістю характеру і називається марнотратством; натомість надмірна ощадливість – скупістю. З-поміж інших християнських добродієв, які наділялися цими ознаками полеміст виокремлював віру, деталізуючи читачу її вади: «Wiara jest też to jedna z cnot, i cnota gówniejszych, o Boga się samego opierających; temuż ztym prawu podlega, ktoremu insze cnoty; zkaąd, jako ten, który mniej wierzy, niż potrzeba, wiary nie ma i zbawion być nie może; tak i ten, co więcej wierzy, niż potrzeba, wiary nie ma i także zbawionym być nie może» [4, с. 579].

З-поміж персвазивних прийомів, застосованих митр. Велямином Рутським у творі «Екзамен Оборони», виокремлюється критика та оцінювання трактату опонента його ж висловами. Йдеться насамперед про найбільш незручні фрагменти полеміки, покликані емоційно порушити опонента, як от: пейоративна лексика, недовідний коментар чи висновки, які висловлювали суб'єктивність автора, його упереджене ставлення до опонента у полеміці. На те, що такі прийоми досягали своєї мети вказує застосування їх митр. Велямином Рутським проти свого опонента: «słusznie przyjdzie mi wziąć z waszej Obrony kilka wierszów i na cię obrocić, tak jako niegdy Dawid zażył włócznie na hardego Goliata na ścięcie szyje jego właszej, tylko chciej

uważyć pilno i obaczyć, jako i same twoje słowa dobrze służą» [4, с. 580].

Митр. Велямин Рутський не залишив непоміченим влучний вислів Мелетія Смотрицького «Pochlubił się chrzan, że z miodem smaczny, ale posłyszał ia u bez siebie smerde smaczny» [5, с. 366]. Відтворюючи цей образний вислів у полеміці із Мелетієм Смотрицьким, автор зі свого боку підкреслював опоненту та читачу несумісність союзу православних богословів із протестантами, що утворився внаслідок спільної полеміки із католиками: «Pochlubił się (i tu keś rozroźnimy się) dziegeć, że z smołą czyni maz dobrą, ale posłyszał ja i bez siebie smierdzie dobra» [4, с. 581]. На думку митр. Велямина Рутського, твердження Мелетія Смотрицького про те, що державні урядники не могли втручатися у питання церковної юрисдикції виразно підтверджувало вплив Реформації на православних богословів, оскільки у творах отців церкви знаходимо протилежну думку. З огляду на це, митр. Велямин Рутський критикував об'єднання православних богословів із протестантами, котрі, на відміну від католиків, не приймали духовного спадку отців церкви, деякі церковні обряди вважали ідолопоклонством та спадком язичництва [4, с. 582].

Третій розділ твору «Екзамен Оборони» відрізняється стилістикою, змістовим наповненням від двох попередніх. У ньому присутні елементи жанру послання: автор звертався до читача владно, закликав до розважливості, примирення у протистоянні православних із уніатами. Наведені у творі митр. Велямином Рутським історичні відомості слугують об'єктивному розкриттю перебігу інституційної кризи Київської церкви, дають можливість відтворити панораму релігійної полеміки. Ця частина твору становить значний інтерес для істориків Київської митрополії, оскільки її автор відступив від звичлої полеміки та деталізував діалог уніатів із православними навколо вирішення церковної кризи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біблія. Книги священного писання старого та нового завіту. – Київ : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – С. 1101.
2. Грушевський М. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К., 1995. –Т. 6 (Київська б-ка давнього укр.письменства. Студії, Т.1). –708 с.
3. Соловій М. Мелетій Смотрицький як письменник / Мелетій Соловій. – Рим-Торонто, 1978. – Ч. 2. – 450 с.
4. Rutki W. «Examen Obrony, to jest odpis na script, Obrona Werificatij nazwany, w którym się zgromadzenie Wilenskie Zejścia Ducha iustificuie, że nie popadło w Sowitą Winę, sobie zadaną» / Welamin Rutski // Архив Юго-Западной России. – К., 1914. – Т. VIII. – Ч. I. –С. 562–596.
5. Smotrycki M. «Obrona Verificaciey, od obrazy Maiestatu Krola Iego Miłości czystey: honor u reputację ludzi zacnych, Duchownych y Swietskich zachowującey, przez script «Sowita wina» / Melecjusz Smotrycki // Архив Юго-Западной России. – К., 1887. – Т. VII. – Ч. I. – С. 346 – 441.

Р. Ф. Ткачук,

Институт литературы имени Тараса Шевченка НАН Украины, г. Киев, Украина

РИТОРИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ ПОЛЕМИКИ В ТРАКТАТЕ МИТРОПОЛИТА ВЕЛЬЯМИНА РУТСКОГО «EXAMEN OBRONY, TO IEST ODPIS NA SCRIPT, OBRONA WERIFICATIJ NAZWANY, W KTÓRYM SIĘ ZGROMADZENIE WILENSKIE ZEJŚCIA DUCHA IUSTIFICUIE, ŻE NIE POPADŁO W «SOWITĄ WINĘ», SOBIE ZADANĄ»

В статье исследуется полемический трактат украинского теолога XVII века митрополита Вельямина Рутского, который был написан в ответ на произведение «Оборона Верификации» Мелетия Смотрицкого.

Трактат униатского богослова затрагивал ряд актуальных вопросов общественно-церковных отношений того времени, раскрытых в статье. В частности, представлены взгляды автора о формировании новой православной иерархии в 1620 году патриархом Теофаном, с которой началась новая волна религиозной полемики в украинской письменности. В публикации высказано мнение относительно названия произведения, исследованы средства полемизирования автора с оппонентом, литературные приёмы, исторические источники, которыми богослов аргументировал свои убеждения. Проанализированы риторические стратегии униатского богослова: указание читателю на ошибки понимания святоотеческого наследия Мелетием Смотрицким.

Ключевые слова: полемическая литература; церковная уния; Киевская митрополия; Папа Римский, Мелетий Смотрицкий.

R. F. Tkachuk,

Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

**THE RHETORICAL STRATEGIES OF POLEMIC IN THE WORK OF METROPOLITAN
VELAMIN RUTSKI «EXAMEN OBRONY, TO IEST ODPIS NA SCRIPT, OBORONA WERIFICATIJ
NAZWANY, W KTÓRYM SIĘ ZGROMADZENIE WILENSKIE ZEJŚCIA DUCHA IUSTIFICUIE,
ŻE NIE POPADŁO W «SOWITĄ WINĘ», SOBIE ZADANA»**

The paper deals with the Ukrainian writer, theologian of XVII century Velamin Rutski. In the article it is analyzed the one of his polemic work, written as the answer for the Meletiy Smotrycki. The work of Velamin Rutski is concerned to legality of formation of new orthodox hierarchy in 1620 year by patriarch Teofan. This event in religious life of Ukrainians aggravated of a church crisis and caused the new wave of polemic, that remained in literary works of that time. The author, using rhetorical, stylistic means, historical and theologian resources, applied to orthodox society, the authority of Poland with the purpose to prove the illegality of new hierarchy. For Velamin Rutski, who was the metropolitan of Kyiv Church, it was important question to save the unity of orthodox believers for diffusion the idea of union with the Pope. The main subjects of the work of Velamin Rutski were the questions of church law, the truth of doctrine of Catholic Church, the seeking the ways of solution the crisis in religious life of Ukraine. Velamin Rutski formed his polemic with opponent on the analysis the meanings of the church terms, revealing his mistakes in explication of the works of theologians, the interpretations his religious heritage in the context the church and social relations of that time.

Key words: polemical literature; the union of church; the metropolitanate of Kyiv; the Pope; Meletiy Smotrycky.